

Ljiljana Matić i Franjo Kirić

MESTO I ULOGA KNJIZEVNOG TEKSTA U NASTAVI STRANIH JEZIKA U OSNOVNOM I SREDNJEM VASPITANJU I OBRAZOVANJU

UDK 371.3:800:801.82

Noviji programi nastave stranih jezika kao jedan od značajnih krajnjih ciljeva učenja stranog jezika predviđaju osposobljavanje učenika za uspostavljanje komunikacije u govornom i pisanom obliku. Iz takvog cilja proizašli su zadaci nastave na pojedinim etapama usvajanja jezika, a prema njima je utvrđena tematika po razredima i etapama učenja (osnovna i srednja škola). Pripremajući materijal i sredstva za realizaciju utvrđene tematike, autori udžbenika i radnih materijala, a i sami realizatori programa, smatrali su da će se postavljeni zadaci najefikasnije ostvariti i doseći krajnji cilj ako se rad sa učenicima organizuje na uzorcima govora zabeleženog u neposrednim životnim situacijama. Potporu za takve svoje stavove nalazili su u preovlađujućim teorijama o jeziku i teorijama učenja te u mišljenjima izgrađenima na društvenim potrebama za efikasnim i brzim ovladavanjem jezikom kao sredstvom uspostavljanja neposrednog kontakta među ljudima.

Prenaglašena usredsređenost na to da se obuhvati što veći broj primeraka zabeleženog govora sužavala je mogućnost obezbeđivanja različitih stilskih varijanata govora. Isto tako, izrazito smanjenje raspoloživih časova za nastavu stranih jezika uslovalo je određenu jednostranost u izboru primera zabeleženog govora.

Autori udžbenika opredeljivali su se prvenstveno za univerzalne govorne situacije i za sažete, kondenzovane jezičke obrasce tipične za takve situacije, a nastavnicima su prepuštali da date situacije razrade i upotpune neophodnim jezičkim obrascima i detaljima svojstvenima obrascima kulture naroda čiji se jezik uči. Takav zadatak nastavnici nisu uvek bili u mogućnosti da ostvare, i to zbog inertnosti, jer nisu boravili u stranoj zemlji, zbog nedovoljnog poznavanja jezika, pa su time učenike dovodili u položaj da posrednim putem saznaju nešto što su mogli da saznaju neposrednim putem. Na primer, prikazujući univerzalnu situaciju ponašanja na pošti ili samousluzi, autori su gradili tekst ili dijalog polazeći od obrasca učestvovanja u toj situaciji u našoj zemlji, i prepuštali nastavniku da nađe pandan obrasca ponašanja u istoj situaciji u zemlji čiji se jezik uči. Po pravilu, nastavnici, zbog navedenih razloga nisu bili u mogućnosti da to učine i time su lišavali učenike značajnog vida adekvatnog korišćenja jezika. Takođe se često dešavalo da se na isti način uopštavaju prikazi značajnih podataka o istorijskim i kulturnim zbiva-

njima u našoj zemlji i zemlji/zemljama čiji se jezik uči. Takvi uopšteni prikazi, po pravilu, davani su putem konstruisanih, deskriptivnih tekstova iz jedne kulture, uz pretpostavku da će nastavnici ili učenici sami pronaći odgovarajuće podatke vezane za drugu kulturu. Prenaglašenim korišćenjem takvih tekstova obezbeđivalo se solidno usvajanje faktografije, pa čak i komparativne faktografije, po cenu dubljeg i svestranijeg osvetljavanja, poimanja i razumevanja uzročno-posledičnih zakonitosti i veza o datim pojavama i zbivanjima kako u jednoj, tako i u drugoj kulturi.

Iznete konstatacije navode na razmišljanje o tome da se nastava stranog jezika osiromašuje zbog odsustva osmišljenijeg i sintetičnijeg sagledavanja komponente društveno-kulturnog konteksta, a neosporno je da ta komponenta čini značajan element u obezbeđenju razumljivog i adekvatnog služenja jezikom i predstavlja pozitivan doprinos razvoju ukupne jezičke progresije, posebno u srednjoškolskoj etapi učenja. Na ovakvo opredeljenje upućuje i misao poznatog metodičara Meri Finokijaro (Mary Finocchiaro)¹, koja ističe da je krajnji cilj nastave stranog jezika razvijanje komunikativne kompetencije koja, prevashodno, počiva na adekvatnosti i prihvatljivosti govornog čina u određenoj sociokulturnoj situaciji u kojoj se odvija.

Osnovano je tvrditi da sociokulturnu situaciju odražava i, u najvećoj mери, reprezentuje književno stvaralaštvo naroda određenog govornog područja. U novijim programima nastave stranih jezika u našoj zemlji književno stvaralaštvo nije neposredno zastupljeno, mada teme »Zemlja čiji se jezik uči« i »Naša zemlja« omogućuju da se tom vidu stvaralaštva posveti odgovarajuća pažnja. Takva posredna mogućnost najčešće nije iskorišćena u udžbenicima, pa joj zbog toga ni nastavnici ne poklanjaju pažnju u organizovanom procesu učenja jezika. Nešto više pažnje književnom stvaralaštvu poklanja se na časovima obavezne školske lektire za koju se, po pravilu, određuje mali broj časova i za koju često nema ni odgovarajućih izbora tekstova.

Zbog nekoliko važnih razloga komponentu književnog stvaralaštva treba uključiti u proces učenja jezika. Pre svega, književno delo nudi sliku realnosti koja nije neposredno vidljiva i saznatljiva, a osvetljava ljude, mesta i situacije na specifičan, karakterističan način. Gotovo ne postoji književno delo koje bliže ne osvetljava vrednosti, verovanja, zajedničke stavove i ponašanje pripadnika jedne kulture u društveno-ekonomskim uslovima življenja u određenim vremenskim periodima. Istovremeno, retko je da takvo delo ne nudi i specifičan jezik kojim se izražavaju postupci i ponašanje ljudi te kojim se osvetljavaju nova iskustva i saznanja o upotrebi i korišćenju već poznatih leksičkih i sintaksičkih jedinica. Međutim, baš ova jezička specifičnost književnog stvaralaštva nalaže i značajnu obazrivost prilikom izbora dela koja bi bila zastupljena u nastavi. Tačno je da reprezentativna dela starije književnosti veoma plastično odražavaju istorijsku i društvenu stvarnost toga vremena, ali je tačno i to da jezik kojim su ona pisana nije u celosti prepoznatljiv za savremenog čitaoca i da, zbog određene arhaičnosti, nudi jezik koji nije neophodan za uspostavljanje komunikacije u sadašnjem trenutku vremena i čije produktivno usvajanje ne obezbeđuje potrebno narastanje jezičke progresije. Zato se čini da funkcija takvih dela treba da bude, prevashodno, osvetljavanje aspekta istorijskog razvitka društva i jezika, a kao

¹ M. Finocchiaro, *Reflections on the Past, the Present, and the Future*, English Teaching Forum, br. 3, sv. XX, 1982.

takva namenjena je univerzitetnoj nastavi. Za nastavu u osnovnim i srednjim školama, zbog navedenih razloga, opravdanije je opredeljenje za dela savremenog književnog izraza koja obezbeđuju veću širinu i bogatstvo leksičkog i sintaksičkog fonda savremenog jezika i celovitije upoznavanje stvarnosti naroda koji se služi određenim jezikom.

Ne treba prikrivati činjenicu da je uvođenje književnog dela u nastavu vezano za sasvim određene teškoće. Teškoće proizilaze prvenstveno iz toga što je književni jezik vrlo specifičan i što je teško precizno odrediti vreme kad je učenik spreman da prihvati određenu težinu jezika. Teškoće proizilaze i iz toga što učenici ne poznaju sociokulturnu pozadinu dela i način na koji se određeni obrasci kulture izražavaju u datom jeziku, za njih stranom jeziku.

Kad je reč o jezičkim teškoćama i njihovom prisustvu u književnom delu, mišljenja smo da nije opravdano izrazito ih prenaplašavati, a posebno ne treba po svaku cenu nastojati da se učenik od njih zaštiti prividnim olakšicama i preteranim simplifikacijama. Ovakav stav proizilazi iz činjenice da se u nastavi stranih jezika od VII razreda pa nadalje posebno neguje veština informativnog čitanja, čitanja sa razumevanjem koje ne zahteva ono kompletno razumevanje celine i svih pojedinačnih leksičkih i strukturalnih jedinica kakvo je potrebno prilikom intenzivne obrade teksta namenjene usvajanju jezičkih zakonitosti i daljem razvoju jezičke progresije. Znatno je vrednije ukazati učeniku na puteve i mogućnosti da uočene poteškoće sam razreši i da se koristi novostečenim iskustvom o njihovom korišćenju i primeni. U sklopu ovih razmatranja valjalo bi sagledati i vrednost pojednostavljenih, simplifikovanih izdanja književnih dela u poređenju sa izvornim delom i konstatovati da simplifikovana izdanja mogu nastavi koristiti samo kao sekundarni izvorni materijal za skraćeno, brzo upoznavanje željenog sadržaja, motivisanje za čitanje i elementarno učenje, a da izvorna dela znatnije utiču na kvalitet razvoja jezičke progresije i kvalitet razvoja učenika u vaspitnom i obrazovnom smislu.

Kad je reč o teškoćama koje proizilaze iz nepoznavanja sociokulturne pozadine, teškoća ima, ali je činjenica da u susretu sa takvim teškoćama u delu leži i jedina šansa da se one uoče, da se uz objašnjenja i širu kontekstualizaciju shvate i da se protumače tako da postanu uslov prepoznavanja i razumevanja srodnih ili sličnih primera u kasnijem periodu obrazovanja i samoo obrazovanja.

Iz prethodnih konstatacija i napomena o razlozima korišćenja književnih dela i o dilemama kod opredeljenja za vrstu i karakter književnih dela koja odgovaraju nastavi stranih jezika u osnovnoj i srednjoj školi proizilazi zaključak da nije osnovano isključiti književna dela i književne tekstove iz nastave. Ostaje da se razmotri kada i kako ih treba koristiti.

Već sa učenicima osnovnoškolskog uzrasta (posebno sa učenicima VII i VIII razreda) moguće je obrađivati kraće pesmice, priče, pripovetke i reprezentativne odlomke iz literature za decu i omladinu. Uvođenje navedene vrste književnih tekstova u ovoj etapi ima prvenstveno motivaciono-pedagošku funkciju, s težnjom da se učenik uvede i postupno upućuje u samostalno čitanje i razumevanje književnog teksta. Sasvim je razumljivo da ovi početni koraci u čitanju književnih tekstova moraju da se odvijaju unutar nastavnog procesa, uz stalni metodički i psihološko-pedagoški podsticaj i rukovodstvo na-

stavnika. Za razliku od korišćenja teksta za usvajanje jezika i jezičkih zakonitosti, u radu na pomenutim vrstama književnih tekstova pretežno se treba orijentisati na razvijanje sposobnosti uočavanja, razumevanja i prihvatanja književnog dela kao vida slikanja objektivne stvarnosti. Mali su izgledi na uspeh ako se književni tekst na ovoj etapi učenja obrađuje sebe radi. Znatno je svrsishodnije i metodički opravdanije da se književni tekst utka u nastavu kao ilustrativna varijanta obrađene i poznate teme ili unapred obrađenog jezičkog ili stilskog aspekta. Kao primer može da posluži tema »U biblioteci« koja je programom u SAP Vojvodini predviđena za rad u VII razredu osnovne škole. Za razradu te teme postoji konstruisani tekst pomoću koga se usvaja opšta, tipična situacija opštenja u biblioteci. Međutim, postoji i veoma privlačan odlomak iz Sarojanovog dela »Ljudska komedija« koji na umetnički i svojstven način tretira osećanja dečaka okruženog bogatstvom knjiga u velikoj javnoj biblioteci. Nije naodmet pomenuti da preko pomenutog književnog teksta učenicima obezbeđujemo saznanje o realnosti koja im je, možda, nepoznata, i to na nov i upečatljiv način.

Nastavni postupci za uvođenje i eksploataciju ovakvog i sličnih književnih tekstova treba, pre svega, da stave u prvi plan sam tekst, zbivanja, događaje i ličnosti opisane u tekstu i pitanje kako su pojedini detalji, pojedini delovi međusobno povezani da osvetle, doprinesu utisku o tekstu kao celini. Opravdano je da se izbor nastavnih postupaka vrši u pravcu koji obezbeđuje da učenici razmišljaju, da se podsete i povežu sve detalje preko kojih autor saopštava svoja viđenja i svoje stavove i mišljenja te da u okviru raspoloživog fonda leksičkih i sintaksičkih jedinica izraze svoje razumevanje teksta, razviju sposobnost procene vrednosti dela i steknu nova jezička iskustva. Ovo se može najbolje postići primenom tehnike pitanja i odgovora, tvrđenjem i negiranjem, slaganjem i neslaganjem, ustanovljavanjem logičnog niza toka događaja, parafraziranjem, prepričavanjem, opisom likova, mesta, događaja i sl.

Na srednjoškolskoj etapi učenja, pored već navedenih vrsta književnih tekstova, vredno je uvesti duže i složenije književne oblike: novele, eseje, odlomke iz dnevnika, putopisa, sećanja i romane jednostavnije strukture. Na toj etapi učenja književni tekst treba da omogućí kompleksnije sagledavanje dela kao celine, posebno sa stanovišta slikanja životne stvarnosti perioda od koga delo polazi. Vredno je osvetliti u delu one podatke, činjenice i stavove koji ilustruju širu sociokulturnu komponentu društva u kome je delo nastalo. Mogućnost korelacije između nastave maternjeg jezika, nastave nekih drugih nastavnih predmeta i nastave stranih jezika na ovom su planu izuzetno povoljne i poželjne.

Plan i program za srednje obrazovanje i vaspitanje predviđa posebno vreme za obradu obavezne školske lektire. U okviru tog raspoloživog vremena moguće je realizovati određeni obim sadržaja za rad na književnom tekstu i time obezbediti usredsređeniju pažnju na sam književni tekst. Mora se, međutim, konstatovati da raspoloživo vreme nije dovoljno da se u punoj meri iskoriste značajne mogućnosti koje nude književni tekstovi, tako da i dalje postoje potrebe i mogućnosti da se književni tekst iskoristi u smislu kako se to konstatovalo kada je bilo reči o osnovnoškolskoj etapi učenja.

Nešto drugačija namena književnog teksta na ovoj etapi učenja uslovljava i primenu drugačijih postupaka. Od samog početka rada na književnom tekstu na ovoj etapi učenja nastavnik ima sasvim određenu obavezu da vodi uče-

nike u radu. Ta obaveza podrazumeva da nastavnik najavi odabrano književno delo, da da najnužnije informacije neophodne za njegovo razumevanje, da uputi učenike na mogućnosti i sredstva za razrešavanje eventualnih poteškoća u tekstu i da obezbedi svakom učeniku, kome to bude potrebno, mogućnost za konsultacije, bilo da se one odvijaju individualno, bilo grupno. Bilo bi opravdano i korisno da nastavnik obezbedi da se za svakog pojedinačnog učenika ili grupu učenika približnih jezičkih sposobnosti odabere primereno teško književno delo ili odlomak, odnosno odlomci iz istog dela. Ovim bi se ostvario neophodan motivacioni podsticaj da svi učenici osele draž uspešno savladanog zadatka, intenzivnog učestvovanja u zajedničkom radu i individualne i zajedničke koristi od pročitano g književnog dela. Oba predložena oblika rada (čitanje dela kao integralne celine i čitanje dela u parcijalnim celinama za pojedince ili grupe učenika) stavljaju pred nastavnike. veoma ozbiljne obaveze u fazi priprema i traže od njih da ispolje snalažljivost i veštinu prilikom vođenja časa na kojem se vrše sinteze.

Najčešći nastavni postupci sinteze jesu: komentarisanje pojedinih delova teksta, pitanja koja podstiču diskusiju i razmenu mišljenja, vođenje razgovora o osnovnim izdvojenim tezama teksta, prepričavanje dela teksta ili teksta u celini, određivanje stavova autora, iznošenje ličnih stavova i mišljenja i slobodan razgovor o temi kojom se bavi tekst/delo — slobodna diskusija.

Razmatrajući mogućnosti i postupke korišćenja književnih tekstova na srednjoškolskoj etapi učenja, odustali smo od toga da razgraničimo šta je moguće učiniti u opšteobrazovnoj fazi srednjeg obrazovanja a šta u pozivno-usmerenoj fazi, jer bi to zahtevalo studiozniju analizu zahteva programa i nivoa znanja učenika, analizu čije bi elemente najpouzdanije mogli da pripreme sami nastavnici.

Može se činiti da se u obrazlaganju vrste književnih dela koje treba koristiti u nastavi i postupaka za njihovo korišćenje pošlo od ambicioznih zahteva koji se mogu činiti teško ostvarljivim. Međutim, ako prihvatimo da usvajanje jezika kao sredstva komunikacije podrazumeva usvajanje jezika u svojoj njegovoj kompleksnosti, onda je neopravdano lišiti nastavu književnog stvaralaštva na određenom jeziku — u književnom delu ostvaruje se idealan spoj sadržaja i forme.

PLACE AND ROLE OF A LITERARY TEXT IN FOREIGN LANGUAGE
INSTRUCTION IN PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION

Summary

For a long period of time, the primary goal of foreign language instruction was to help the pupil learn to communicate in a variety of situations in real life. Excessive insistence on achieving this goal made it fairly difficult for a pupil to get a thorough knowledge of the socio-cultural environment surrounding the people of the new, foreign culture.

The study of the literature of the target language enables the pupil to attain the knowledge of the underlying values, assumptions, beliefs, intergroup attitudes and behaviour of the members of the new culture as well as to learn new words and structures and get to know the new values and meanings of the old ones.

The paper analyses in detail reasons for introducing the study of literary works into foreign language instruction in primary and secondary schools as well as what literature to teach and how to teach it.